

JANUSZ K. KOZŁOWSKI

KOŚCIANY HARPUN Z TYWONII, POW. JAROSŁAW

W czasie badań poszukiwawczych prowadzonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Rzeszowie w dolinie Sanu przejęto od kierownika szkoły w Tywonii, pow. Jarosław, harpun kościany¹. Zabytek ten jest jednozadziorowym harpunem, jednobocznym, wykonanym z fragmentu kości długiej, nie do określenia pod względem gatunkowym. Posiada nieco powyżej połowy wysokości okazu (6: 13) wyraźnie zaznaczony zadziór, wycięty od samej podstawy okazu. Powyżej zadzióra prawy brzeg okazu przechodzi linią lekko łukowatą w wierzchołek. Przeciwległa krawędź jest u dołu prosta, zaś ku wierzchołkowi też lekko łukowata. Nieco poniżej połowy wysokości okazu, na środku, znajduje się otwór o średnicy 0,7 cm, przewiercony z dwu stron. Dolne zakończenie harpuna jest jedynie lekko zaokrąglone, lecz nie pogrubione. Zabytek jest dość płaski: grubość nie przekracza 0,5 cm. Długość harpuna wynosi 13 cm, szerokość u podstawy 2,2 cm, zaś na wysokości zadzióra 3 cm.

Zabytek opisywany wykazuje spatynowanie na kolor brunatny, typowy dla środowiska żwirowo-piaszczystego, wodnego (ryc. 1).

Powyższy egzemplarz był wykonany przez pionowe rozszczepienie kości długiej. Uzyskana w ten sposób „szczapa” była następnie zaokrąglona na bokach przez ścinanie małych „wiórków” nożem (lub innym ostrzem) kamiennym. Dotyczyło to także dolnego zakończenia okazu. Wierzchołek obrobiono natomiast przez gładzenie, szczególnie wyraźnie widoczne na stronie dolnej, przez co wierzchołek ma kształt klinowaty, lekko asymetryczny.

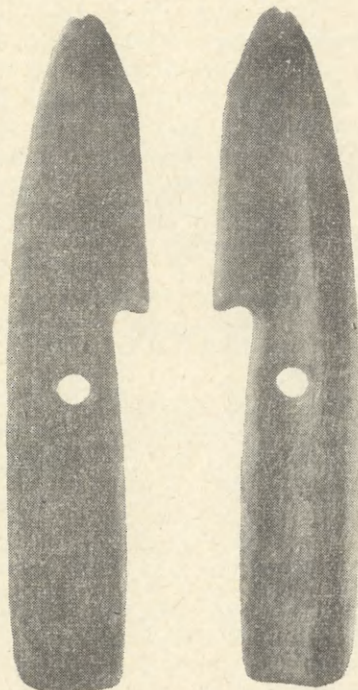
Stan zachowania harpuna przez połączenie brunatnej, wsiąkowej patyny z lekkim ogładzeniem, skutkiem transportu wodnego, wskazuje wyraźnie na środowisko osadów piaszczysto-żwirowych, fluwialnych, prawdopodobnie terasowych. Pozostaje to w zgodzie z oświadczeniami odkrywcy, który podał, iż harpun został znaleziony „w Sanie”. Prawdopodobnie pochodzi on z aluwiiw zalewowej lub pierwszej nadzalewowej terasy Sanu. Będzie to więc związane z okresem holocenijskim.

Stan zachowania jest jedynie bardzo ogólną przesłanką dla określenia chronologii opisywanego zabytku. Nie znając dokładnego miejsca pochodzenia okazu nie można opierać oznaczenia wieku na podstawie danych stratygraficznych. Pozostaje więc jedynie próba typologicznego sprecyzowania ram chronologicznych.

Rozwój harpunów, szczególnie bogaty w okresie schyłkowego paleolitu i mezolitu, wskazuje na istnienie kilku wyraźnie odrębnych grup typologicznych i chronologicznych: 1) harpuna jedno- i dwurzędowe typu magdaleńskiego, które w zasa-

¹ Opisywany zabytek został mi przekazany do opracowania za uprzejmym zezwoleniem Pana Konserwatora mgra K. Moskwy.

dzie na terenie Polski nie są reprezentowane (może poza dyskusyjnym okazem z okolic Przemyśla²). 2) harpuny jedno- i dwurzędowe typu hawelańskiego, zbliżone do poprzednich, wykonane w przewodzie z rogów *Cervidae*. Okazy te posiadają dobrze wyodrębnione zadziory i zbliżają się tym do harpunów magdaleńskich. Harpuny typu hawelańskiego w Polsce³ są w zasadzie jednorzędowe (poza egzemplarzem z Lachmirowic, pow. Bydgoszcz)⁴ i odnieść je można w przewodzie do Dryasu III (najmłodszego). Szczególnie dobrą datę palynologiczną posiada harpun z Wojnowa, pow. Mrągowo⁵. Pomimo że dotychczas wszystkie harpuny typu hawelańskiego na terenie Polski są znaleziskami luźnymi (bez zespołów zabytków kamiennych), można powiązać je z przemysłami epipaleolitu niżowego, głównie z cyklem mazowszańskim i ahrensburkskim. 3) harpuny typu maglemosko-kundańskiego z jednorzędowym ząbkowaniem. Występują one zarówno w odmianie z ciągłym ząbkowaniem na całej długości jednego boku, jak i z ząbkowaniem jedynie w partii wierzchołkowej. Pierwszy typ jest znany licznie z duńskich stanowisk maglemoskich (Mullerup, Svaerdborg, Holmegaard⁶), występuje jednak też w kulturze Duvensee⁷ oraz w Ertebölle-Ellerbek⁸. Dotyczy to typów 2, 3, 4 wg podziału J. G. D. Clarka⁹. Druga odmiana harpunów z ząbkowaniem na wierzchołku częściowo odpowiada tzw. Pritzerber-Typus wg G. Schwantesa¹⁰. Obie grupy ze sobą współwystępują, np. w Dobbertin (NRD)¹¹ oraz w dolnych

Ryc. 1. Tywonia, pow. Jaro-
sław. Harpun kościany

² J. K. Kozłowski, *La question du Magdalénien en Europe centre-est*, „Actes du VI Congrès International des Sciences Pré- et Protohistoriques à Rome”, t. 2.

³ Por. opracowania: J. Antoniewicz, *Epipaleolityczny harpun znaleziony w Rękawczynie, pow. Sierpc, na półn. Mazowszu*, „Sprawozdania PMA”, t. 5: 1953, s. 31—37; R. Schild, *Materiały do prahistorii ziem polskich*, t. 1, Warszawa 1964, s. 325.

⁴ Schild. l.c.

⁵ H. Gross, *Die bearbeiteten Renngeweihe Ostpreussens*, „Nachrichtenblatt für deutsche Vorgeschichte”, t. 14: 1938, s. 122.

⁶ H. Thomasson, *Harpunfundet fran Håstefjorden*, „Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift”, 1937, s. 32, oraz starsze prace Sarauwa (cf. „Aarboger”, 1903, s. 280).

⁷ G. Schwantes, *Nordisches Paläolithikum und Mesolithikum* (odb.); tegoż *Geschichte Schleswig-Holsteins*, t. 1, Neumünster 1939, s. 111.

⁸ T. Matthiassen, *Danske oldsager*, t. 1: *Aeldere Stenalder*, København 1948, s. 135.

⁹ J. G. D. Clark, *The Mesolithic Settlement of Northern Europe*, Cambridge 1938, ryc. 41.

¹⁰ Schwantes, *op. cit.*

¹¹ O. Beltz, *Die vorgeschichtliche Alterthümer des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin*, Schwerin, 1910, tabl. II.

poziomach Hohen Viecheln (NRD)¹². To ostatnie stanowisko jest dobrze datowane palynologicznie (dwa dolne poziomy odpowiadają Va poziomowi duńskiemu i VI poziomowi w Szlezewiku, a więc okresowi borealnemu) i dostarczyło też liczny inwentarz krzemienno-tytułowy makrolityczny (z ciosakami) przy małej stosunkowo liczbie okazów mikrolitycznych (głównie drobnych zbrojników trójkątnych, zbliżonych do równobocznych). 4) harpuny z 1—3 zadziarami na wierzchołku, które współwystępują z harpunami ząbkowanymi także w stanowiskach kultury mag'emoskiej i kundajskiej. Grupa ta przetrwała prawdopodobnie najdłużej, co może poświadczać stratygrafia wymienionego stanowiska Hohen Viecheln¹³. W górnym poziomie tego stanowiska występują bowiem tego typu harpuny oraz pochodne od nich typologicznie formy z jednym zadziorem na wierzchołku, które są szczególnie interesujące z punktu widzenia omawianego zabytku. Harpuny te posiadają jednak zadziór w $\frac{1}{2}$ wysokości okazu, przy czym krawędź boczna jest lekko wybrzuszona poniżej zadzióra¹⁴. Te cechy różnią najpóźniejsze harpuny z Hohen Viecheln od harpuna z Tywonii. Ważna jest jednak sama tendencja rozwojowa harpunów późnomezolitycznych, przejawiająca się w zaniku zadziorów bocznych przy pozostawieniu jednego tylko zadzióra przy wierzchołku. Dodać trzeba, że opisywane okazy późnomezolityczne są wykonywane z reguły z kości długich lub żeber. Górny poziom stanowiska Hohen Viecheln jest datowany przy tym stosunkowo późno, bo na przełom okresu borealnego i atlantyckiego (ok. 5500 lat p.n.e.), odpowiadający granicy strefy Vb/VI wg Jörgensena i VII/VIII w Szlezewiku.

Podobną tendencję rozwojową reprezentują harpuny kundajskie, które w późnomezolitycznych stanowiskach estońskich przechodzą w okazy z jednym zadziorem na wierzchołku (towarzyszą im jednak okazy ząbkowane lub okazy z jednym rzędem zadziorów). We wczesnoneolitycznych stanowiskach północnej części Nizy Rosyjskiego, nad Północną Dźwiną i Onegą, występują też harpuny z jednym zadziorem, pochodne od harpunów kundajskich (np. w Niżnieje Wierietje¹⁵). Okazy te posiadają niekiedy zadziór umieszczony w połowie wysokości harpuna, który różni się wówczas od okazu z Tywonii jedynie skośnym podcięciem podstawy¹⁶.

We wszystkich opisywanych okazach brak jest jednak otworu. Dopiero w neolitycznych kulturach północnej części Nizy Rosyjskiego można wykazać obecność harpunów z otworem (np. w kulturze kargopolskiej¹⁷).

Dotychczasowe rozważania wskazują wyraźnie, że opisywany harpun z Tywonii może odpowiadać najwcześniej harpunom schyłkowomezolitycznym. Rozwój harpunów z Hohen Viecheln wskazuje, że najwcześniejsze odpowiedniki opisywanego egzemplarza mogły się pojawić w połowie VI tysiąclecia p.n.e. Niestety nie można ustalić ściślejszej górnej granicy wieku omawianego okazu. W wypadku, jeśli byłby

¹² E. Schuldt, *Hohen Viecheln, ein mittelsteinzeitlicher Wohnplatz in Mecklemburg*, „Schriften der Sektion für Ur- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften”, t. 10: 1961.

¹³ E. Schuldt, *Ein mittelsteinzeitlicher Siedlungsplatz bei Hohen Viecheln in Mecklemburg*, „Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklemburg”, t. 4: 1955, s. 13.

¹⁴ Schuldt, *Hohen Viecheln...*, ryc. 109a—d.

¹⁵ M. E. Foss, *Driewniejszaja istorija siewiera jewropiejskoj czasti SSSR*, „Materiały i Issledowanija po Archeologii SSSR”, t. 29: 1952, s. 38—63; także stanowisko Jagorba i Pogostiszcze (cf. A. J. Briusow, *Swajnoje posielenije na riekie Modlonie*, „Materiały i Issledowanija po Archeologii SSSR”, t. 20: 1951: tegoż, *Otczet o raskopkach 1938—1939 goda*, „Trudy Gosudarstwiennogo Istoriczeskogo Muzeja”, t. 12: 1941).

¹⁶ Foss, *op. cit.*, s. 57, ryc. 22.

¹⁷ Foss, *op. cit.*, s. 104.

to okaz neolityczny, można brać pod uwagę wyłącznie kultury „północno-wschodniego” neolitu, ponieważ w kulturach „południowych” brak jest tego typu zabytków. Wszystkie harpunały naddunajskie i bałkańskie należą do typu jednorzędowego zbliżonego do harpunów późnomagdaleńskich lubazyjskich.

Hipotetycznie można przypuszczać, że omawiany zabytek wiąże się ze schyłkowym mezolitem, reprezentowanym dość licznie na omawianym terenie (np. przez późną fazę „facjusa komornickiego”) i poznawanym coraz lepiej dzięki terenowym eksploracjom S. K. Kozłowskiego¹⁸.

Katedra Archeologii Polski UJ
w Krakowie

JANUSZ K. KOZŁOWSKI

A BONE HARPOON FROM TYWONIA, DISTR. JAROSŁAW

The author describes a stray harpoon of bone with one barb, found in the alluvial deposits of the San river. On typological grounds, the turn of the Boreal and Atlantic periods or the early phase of the latter are regarded as *terminus post quem* of the find. This attribution is supported by evolutionary tendencies of mesolithic harpoons in the northern part of Europe. The close of the Neolithic seems to be the *terminus ante quem* of the find, a more precise dating unfortunately being impossible. The appearance of similar harpoons in the northern part of the Russian Plains during the Neolithic should be stressed. However, the general state of cultural relations dominating at that time south-eastern Poland seems to suggest that the attribution of the harpoon to the very end of the Mesolithic is the most plausible.

¹⁸ S. K. Kozłowski, *Uwagi o późnym paleolicie i mezolicie wschodniej części Kotliny Sandomierskiej*, „Archeologia Polski”, t. 9: 1964, s. 325—350.